

ФІЛОСОФІЯ

УДК 323.1:32

СУСПІЛЬНІ НАУКИ, СУСПІЛЬНІ ЗНАННЯ Й ПРОБЛЕМАТИКА НАЦІЙ

Іван Мигул

*Український вільний університет
Pienzenauerstr. 15, м.Мюнхен (Німеччина), 81679, тел. 089(99733830)
E-mail: ufu@extern.lrz-muenchen.de*

Суспільні науки зіткнулись з багатьма розбіжностями в розвитку кваліфікованого, сталого аналітичного суспільного знання стосовно нації як соціального явища, обумовлених дисциплінарно, методологічно та культурно. Сучасний стан суспільного наукового знання характеризується широкою сукупністю підходів у вивченні нації.

Ключові слова: нація, суспільні знання.

Аналізуючи доробок суспільних наук, зазначимо, що деякі суспільні явища, як-от "держави" й "ринки", ґрунтовно досліджені й вивчені. Натомість явище "нація" дотепер немає єдиного загальноприйнятого визначення. Тому у плані дискусії пропонується концепція "нації" як специфічного суспільного угруповання, котре, як спільнота, претендує на певну громадську "зв'язаність", чи то суспільну "сукупність" її членів (учасників).

Цю колективну й міжлюдську "зв'язаність" часто зображають різними атрибутами у просторі й часі. Твердження про атрибути "сукупності" включає пояснення про "космологічну місцину" кожної нації у ширшому людському світі. Не важливо, чи висловлювання про єдність фальшиві чи правдиві, й, чи ті зображення незмінні у часі, чи, навпаки, зазнали радикальних змін і перетворень. Малосуттєвим є наявність, чи відсутність "національної державності" такої суспільної сукупності [1].

У запропонованій статті зупинимося на деяких труднощах систематично-наукового вивчення націй суспільними науками. Диспропорційне фокусування уваги суспільствознавцями упродовж тривалого часу на самоусвідомленні та національній приналежності, а не на самій концепції "нації", відбилося негативно на студіюванні цього феномена. Перебільшене обговорення явища "націоналізм", головню як "ізму", спричинилося до виключного ототожнення явищ цієї національної приналежності, як політичної ідеології. Можна мати й певні застереження щодо підходу, застосованого для розгляду націоналізму. Він не був повністю суспільствознавчим, а більш діахронічним з певними нормативними упередженнями. Тому обидва явища "ідеологію" й "націоналізм" не стільки роз'яснювали, як звинувачували. Сурогатом концептуального окреслення є різного роду типології. Наприклад, про гуманітарний, інтегральний чи то "західно-", чи

то “східноєвропейський” націоналізм, тощо. Інкрементувативно приписовий підхід протиставляє “відкрите” й “не-націоналістичне” сприйняття світу “догматичному” й “закритому” зідеологізованому націоналізму.

Цікаво, що не було конкретного визначення не ідеологічного й не націоналістичного способу мислення. Закономірно, що така ситуація зумовила протиставлення “свого” й “їхнього” способу мислення.

Свою приналежність до нації характеризували як “здоровий патріотизм”, а “їхню” як “хворобливий націоналізм” [2].

З часом, головні від 60-х рр., коли суспільні науки зазнали розвитку, ставши науково більш витонченими, їхній підхід щодо націоналізму й ідеологій, зазнав переосмислення.

Сьогодні ідеологію розглядають, як “нормальний” вияв політичної думки, яка поєднує раціональні й позараціональні елементи. Це стосується й націоналізму, як “нормального” вияву національної ідентичності.

Обидва ці поняття характеризуються, як вияви “дискурсів”, які у постійний і сталий спосіб, допомагають у пізнанні й оцінці суспільного буття, зокрема національного. Суспільні науки дійшли висновку, що діапазон націоналізму широкий. На одному кінці контура може бути екстремний вияв, а на другому кінці неперервної лінії – “банально-побутовий” націоналізм. Переоцінивши концепти ідеології і націоналізму, суспільні науки пов’язують обидва з них з поняттям політичної культури [3].

Суспільствознавство, осмислюючи націоналізм, як легітимний суб’єкт наукового дослідження, дало поштовх до серйозного й систематичного аналізу феномена нації. Однак на шляху наукового опанування предмета нації постають певні труднощі. Деякі впливають з дисциплінарного порядку суспільних наук, інші містяться в культурно-інтелектуальній площині. Безперечно, це позначається на дослідженні націй.

Учені вважають, що “конституційне ядро” суспільствознавства творять специфічні дисципліни: соціологія, яка є досліджує “горизонтальне” суспільство, а також антропологія, економіка, географія й психологія, які мають свої чіткі напрями. Політологія вивчає “вертикальне” суспільство. Нечітко окреслений статус етнографії, етнології й лінгвістики. Їх рідко зараховують до “ядра” суспільствознавства. Важко окреслити статус історії, безсумнівно, ця дисципліна є гуманітарною. На жаль, немає суспільствознавчої дисципліни, яка мала б за ексклюзивний предмет вивчення специфічного “горизонтального” суспільно-громадського феномену – нації. Такий стан суспільствознавства не сприяє систематичному аналізу проблеми нації. Досить стійкі міждисциплінарні бар’єри часто приводять до маргіналізації вивчення нації. У найкращому випадку, поодинокі суспільствознавчі дисципліни, як-от, соціологія й політичні науки, а також економіка, антропологія, етнологія, психологія й лінгвістика висвітлюють той чи інший аспект нації, у специфічних напрямках. Останнім часом застосовують міждисциплінарний підхід щодо вивчення нації [4].

Навіть якщо суспільні науки самі визначають свій “твердий осередок”, треба взяти до уваги, що специфічні історичні, політичні й культурно-інтелектуальні традиції кожної країни впливають на характер суспільствознавчих дисциплін завдання. Такі чинники впливають на визначення суті й підходів суспільних наук, а також на визначення тематики нації. Наприклад, виключення на тривалий час політичних наук і соціології з суспільних наук не може не відбитися на самій ідентичності суспільствознавства.

Ситуація була ще більш скомплікована, бо, за класифікацією АН України, мистецтвознавство, літературознавство, право, історію і філософію вважали суспільними науками [5].

Виникнення суспільних наук у конкретній країні – чинник, який треба взяти до уваги. Чим пізніше з'являються суспільні науки, тим більше труднощів вони мають у своєму відмежуванні від гуманітарних наук щодо суті, підходу й тематики. Іноді постають гібриди суспільствознавства й гуманітарних наук, а це відмежовує такі гібриди від загально встановлених наукових підходів й суспільного знання “нормальних” суспільних наук. Новоутворення й суспільні науки аксіоматично слабкі й концептуально непослідовні. Це позначається на розробленні суспільної проблематики, зокрема феномена нації. Виключно історичний розгляд націй мало що дає для суспільного знання.

Широкі культурно-інтелектуальні традиції, парадигми конкретної країни впливають не лише на спосіб вивчення “суспільного явища”, а й на теоретизацію, наприклад, про політику, чи націю. Рационалістична парадигма ґрунтується на тезі, що можна досягнути суспільствознавче знання без надмірного звернення до емпіричних даних. Так забарвлені суспільні науки схильні до абстрактного й суспільного теоретизування щодо “суспільного явища”, зокрема націй.

Про дедуктивність рационалістичного суспільствознавства можна вільно говорити у випадку вивчення нації, щодо “національної ідеї”. Таке твердження, наприклад, не мислиться емпірично наставленими й індуктивними суспільними науками. Емпіричний обертон суспільних наук приводить до малоабстрактних тверджень про “суспільний факт”, зокрема націю, бо не допускається далекого відходження від самих “фактів” й практичного досвіду [6].

До широких культурно-інтелектуальних традицій, які вписуються до суспільних наук у загальному, й специфічно того, що стосується вивчення націй, можна залучити вагу, яку надається особі чи колективу. Зрозуміло, що суспільствознавство країн, де першість надають концептові індивіда, звертатиме меншу увагу на такі колективні явища, як, наприклад, “народ” чи “нація”, або імпліцитно дасть оцінку нації, у якій домінуватиме ідея онтологічної першості особи. Протилежна ситуація суспільного знання у країнах, де поняття колективу займає визначальне місце.

Не можна й не згадати історичних “травм”, які пережили країни і які залишили пляму у культурно-інтелектуальній пам'яті. Якщо ці травми пов'язані з різними труднощами у справі становлення державності чи національного будівництва, тоді й “держава й нація” фігуруватимуть як важливий предмет суспільних наук. У таких обставинах, імпліцитно чи експліцитно, суспільні науки вважають, наприклад, націю як щось “непевне”, “нетверде”, “хитке”, а той “сумнівне” й “невиразне” явище. Тоді суспільствознавство виявляє виняткову інструментальність щодо можливості “закріпити” чи “розбудувати” націю суспільним знанням. Ця характеристика суспільних наук, щодо проблематики нації, підкреслюється відносинами між суспільними науками й політичною владою чи державним управлінням. Стосунки між суспільними науками і владою залежать від обставин та історичних традицій кожної країни.

У деяких країнах велика віддаль між ними, а в інших – тісний симбіоз. В останньому випадку, предмет і напрям суспільних наук в академічних інститутах підпадає під вплив політичних інстанцій, що приводить до “бюрократичного” суспільного знання, яке в

свою чергу вважається потрібним владі, часто у різних виявах державної політики. Тоді настає певна “кооптація” суспільствознавців як “експертів” суспільного явища. У випадку проблематичності чи то національної свідомості, чи то національної колективної ідентичності суспільствознавчі “експерти нації”, відіграють ключову роль в оформленні державної політики щодо, національної ідентичності [7].

Важливим чинником, який впливає на вивчення націй суспільними науками, є культурно-інтелектуальна традиція, яка або відмежовує, або ж ні, феномен нації і держави. У випадку історично обумовлених обставин, коли відсутня або ж несуттєва різниця між “вертикальним” і “горизонтальним” формами суспільного буття, тоді поняття “нація” й “держава” вживається майже як синоніми. Суспільствознавство, яке формується у такій культурній традиції, часто або ототожнює націю й державу, або імпліцитно виходить з аксіоми, що “горизонтальні” і “вертикальні” реалії або переплітаються, або повинні переплітатися у формі “національної держави”.

Окресливши труднощі суспільних наук, зупинимось на специфічності суспільного знання. Суспільні науки виникли й розвинулися на базі аксіоми, що пізнання “суспільного явища” потребує специфічного підходу. Пізнання будь-якого “суспільного факту”, як, наприклад, політики, економіки, суспільства чи нації є, по суті, синхронічне, а не діахронічне. Це пізнання потребує застосування не слів, а концептів, які вважаються розумовими конструкціями. Концепти застосовуються у розумінні якогось “суспільного явища”, як, наприклад, “ринок”, “держава” чи “нація” без “матеріалізації” цих явищ. Не зупиняючись над описовістю, наприклад, нації і держави у даній країні, логіка суспільствознавства веде її до спроби збагнути, зрозуміти й пояснити даний “суспільний факт”, у широкому плані, а не приводить суспільні науки до намагання “знайти” чи “відкрити”, як даний суспільний факт однієї країни, пов’язано, наприклад, у випадку “нація”, з культурними, економічними, політичними, генетичними, символічними, та іншими факторами. Часами це приводить до висновків, що деякі “суспільні факти” просто співіснують, або, що існує якась кореляція між ними, чи, навіть, один “суспільний факт” впливає на інший. Такий суспільствознавчий аналіз поширюється на країни, які вважаються якось подібними між собою, що евентуально приводить до пошуку за певними суспільними “регулярностями”, й вироблення широких узагальнень й універсального типу пояснень, які не прив’язані до даного місця чи історичного періоду. Хоча ранні суспільні науки шукали за якимись “закономірностями”, сучасні суспільні науки більш скромні й задоволені лише узагальненнями. Зрозуміло, суспільствознавчий спосіб пізнання людського світу потребує чіткості аксіоматичних висновків і самих концептів. Всіляке теоретизування суспільними науками потребує викристалізовану систематичну зв’язаність різних концептів й їхню послідовність [8].

На сьогоднішній день, “легітимність” й “науковість” суспільного знання забезпечується університетами й професійними спілками суспільствознавців академічного світу і їхніми професійними публікаціями. Усе-таки в деяких країнах існує традиція рівнобіжного псевдо-суспільствознавства, яке, по суті, публіцистичне, але претендує на науковість. Це дуже чітко виявляється у працях різних коментаторів щодо “суспільного явища”, головнo “нації”. Коли така ситуація знаходиться в обставинах, де суспільним наукам бракує повної інституціоналізації, тоді з’являється багато плутанини в творенні дійсного суспільного знання. Позаяк академічні суспільствознавці застосовують неупереджений підхід у науці “суспільного явища”, контролюючи, щоб

особисті ціннісні вартості й інші нормативні чинники не увійшли у їх аналізи, то напротивагу їм коментатори дилетантського напрямку не застосовують неупередженості. На кінець, варто згадати, що цей специфічний жанр літератури про націю має тенденцію “уболівати” за неї, “просвітити” ситуацію й “покращити” в той чи інший спосіб націю чи окремі її специфічності [9].

Щоби науково збагнути “суспільне явище”, суспільні науки виробили різного роду “підходи”, “моделі” чи “теорії”. Ці концептуальні підходи діють як *referenties*, скеровуючи дослідження у заданому напрямку, виключаючи альтернативний напрям. Щоби претендувати на вірогідність й змогу “дійсно” і “правдиво” збагнути “суспільний факт”, підходи мусять мати чіткі аксіоматичні означення чи висновки й бути внутрішньо концептуально зв’язаними й послідовними.

Хоча всі ці підходи є свідомими, культурно базованими й людськими витворами, з часом вони набирають певного автономного буття, тоді вони стають *habitus* для тих, котрі застосовують їх.

Отже, завжди є ймовірність того, що суспільствознавці опиняються у “полоні” цих підходів. Не треба забувати, що немає у суспільних науках якогось суспільного підходу, який би повністю зловив усю скомплікованість “суспільної реалії”. Усі підходи є “частинними”, селективними, фокусуючись лише на обмеженому сектору “суспільного явища” [10].

“Прімордіалістичний” підхід спирається на аксіому, що нації одвічні й природні. “Натуралістичний” варіант настоює на перинналізмі націй, як історичних одиниць. Вони вважаються споконвічними, довговіковиковими й успадкованими на сьогодні незмінними сутностями. “Суспільно-біологічний” вияв прімордіалізму вбачає в біологічному непотизмі суть націй. Вони є виявом суспільно-біологічно споріднених поміж собою людей [11].

Протилежно до “прімордіалістичного” підходу “модерністичний” вбачає, що нації є відносно недавнім явищем. “Економічне” модерністичне пояснення вбачає виникнення націй, пов’язане з розвитком капіталізму. Цей підхід розрізняє нації - “ядра” капіталізму і його периферії, вважаючи національне побутування більш динамічним на периферії. “Політичний” варіант модернізму вбачає у політичному вирішенні щодо національної окремості, силу, котра творить націю [12].

Модерністичний підхід “вигаданих традицій” полягає у модерністичному поясненні: нації виникають унаслідок штучно витворених історичних традицій. Нарешті, “культурницький” модерністичний підхід вбачає витворення націй як наслідок встановлення “високої культури” [13].

Для “етно-символістичного” підходу нації – це витвори етносів, глибоко закорінені в міфах і символах. Етнос вважається раннім етапом нації, або етноси представляються як досучасні нації. На протилежність до сучасних націй, котрі представляються як більшими спільнотами і ефективно захоплюють лояльність членів нації, етноси є дефективні щодо певних рис, як наприклад, держави, громадянської культури, батьківщини, території, економіки, тощо [14].

“Політично-семіотичний” підхід фокусується на символах і знаках, настоюючи на тому, що вони як раз і є “політичним клеєм”, який члени нації сприймають як факт й таким чином твориться національна сукупність [15].

“Конструктивізм” як підхід побудований на засаді, що нації створюються “уявно”, тому вони “конструкти”, чи “уявні спільноти”, внутрішньо обмежені й водночас суверенні. Ці “уявні спільноти” виникають як наслідок різних історичних сил, чинників і кон’юнктур. Суть цього підходу полягає і у тому, що людська уява перетворює спільноту в націю. Нація не бачиться і не відчувається [16].

Існує ще ціла низка інших підходів до націй, як постмодернізм, фемінізм, постколоніальний і політично-теоретичний підходи [17].

Суспільні науки досить пізно взяли до розгляду і вивчення питання “націй”. Тривалий час суспільствознавство майже виключно займалося націоналізмом як ідеологією.

Сьогодні суспільні науки багатогранно й комплексно досліджують і аналізують проблематику “націй”, хоча це ускладнюється тим, що немає дисципліни, предметом якої стала б концепція “нації”. Суспільствознавство застосовує різноманітні підходи щодо вивчення націй. Немає ніякого “неосяжного” підходу. До певної міри це здорове явище, бо саме такий підхід був би “про все” й “ні про що”.

-
1. *Мотиль О.* Реконцептуалізація націй// Критика. – 2000. – Жовтень.
 2. *Breton S.* Theorie des ideologies // de Brouwer – 1997.
 3. *Heyes C.* The Historical Evolution of Modern Nationalism // Macmillan – 1931.
 4. *Freedman M.* Ideologies and Political Theory // Clarendon – 1996.
 5. *Billig W.* Banal Nationalism // Sage – 1995.
 6. *Clark B. And Neave G.* The Encyclopedia of Higher Education // Oxford – 1992. V. 2.
 7. *Brittain J.* Les frontieres culturelles des sciences sociales dans les annees 1990 // Revue Internationale des Sciences Sociales – 1989 – # 119.
 8. *Sartori G.* Philosophy, Theory and the Science of Politics // Political theory – 1974 – May.
 9. *Martin D-C.* Cartes d’identite // FNSP – 1994.
 10. *Dysen K.* The state Tradition in Western Europe // Martin Robertson – 1980.
 11. The Social Sciences at a Turning Point // OECD – 1999.
 12. *Giesen B.* Intellectuals and the Nation // Cambridge – 1998.
 13. *Gospokova J et. Al. (eds.)* Methodological Challenges of Interdisciplinary Research in The Social Sciences // HSRC – 1996.
 14. *Geertz D.* The Interpretation of Cultures // Fontana – 1993.
 15. *Van den Berghe P.* The Ethnic Phenomenon // Elsevier – 1979.

SOCIAL SCIENCES, SOCIAL KNOWLEDGE AND THE PROBLEMS OF NATIONS

Ivan Myhul

*The Ukrainian Free University Munich, Germany,
Pienzenauerstr, 15, München 81679 089(99733830) E-mail: ufu@extern.lrz-muenchen.de*

Social sciences have encountered numerous disciplinary, methodological and culturally determined difficulties in developing a full fledged, sustained and analytical social knowledge of the nation as a social phenomenon. Current stage of social scientific knowledge is characterized by a wide array of approaches in the study of nationhood.

Key words: nation, social sciences.

*Стаття надійшла до редколегії 20.03.2002,
Прийнята до друку 10.10.2002*